

DUŠAN BERIĆ

Mirjana Gross, Povijest Pravaške ideologije

Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, serija
Monografije, knj. IV, Zagreb 1975, str. 453.

Studija M. Gros, *Povijest pravaške ideologije*, predstavlja najnoviji i ujedno jedan od najinteresantnijih priloga proučavanju pravaške misli.

Rad je zasnovan na oskudnim arhivskim izvorima, ali zato na obilju štampe, memoara, političkih brošura i literature različite provenijencije. Naime, koristeći se brojnim radovima, u kojima je direktno, ili pak indirektno, zahvaćen problem pravaštva i revizijom njihovih pojedinih premisa, kao i na osnovu vlastite naučne spoznaje, autor je dao vrlo interesantna i smela rešenja, koja unose izvesne korektive u dosadašnja shvatanja i predstave o ulozi i značaju pravaštva, ali je i dalje ostavio otvorene izvesne dileme, koje na sadašnjem stepenu razvitka studija pravaštva još uvek imaju pravo građanstva. Ova izuzetno interesantna i složena materija obrađena je u sedamnaest poglavlja.

U Uvodu (1—8) autor ističe kako je pravaška ideologija vrlo rano privukla pažnju savremenika i potonjih pisaca, koji su, impresionirani ali i često razočarani pravaštvom, ostavili za sobom opsežan pisani miterijal. Tokom daljeg izlaganja pisac prezentira bibliografiju kojom se poslužio, a koja je nastala od kraja prošlog stoleća do danas. Sva literatura o problemima pravaštva prošla je kroz tri faze: I. do prvog svetskog rata, a ona sadrži tendenciju pisaca da opravdaju svoja politička gledišta, kako pravaša tako i njihovih protivnika. No, i pored apriornih prilaza u tretiranju problematike, ponekad su date i realne ocene; II. literatura između dva rata, koja nosi pečat stanja pomenutog

perioda, a karakteriše ga, nekad otvoren, a nekad latentan ali uvek prisutan, sukob između srankovaca, Hrvatske seljačke stranke i komunisti; III. faza počinje nakon 1945. godine kada je historiografija počela sistematski obrađivati sve aspekte pravaške misli.

Prvo poglavlje: pravaška ideologija kao romantična nacionalna integraciona ideologija (9—14) predstavlja pokušaj autora da pravaštvo uklopi u šire evropske okvire u kojima je poniklo i razvijalo se načelo narodnosti kao i načelo državne organizacije nacije. Objasnivši uticaj ovog načela na formiranje pravaškog koncepta nacije, čiju su realizaciju pravaški ideolozi videli isključivo u okviru samostalne hrvatske države, pisac je istakao činioce, kako spoljne tako i unutrašnje, koji su imali presudnog uticaja na proces formiranja pogleda A. Starčevića i E. Kvaternika, a to su koncepcije: Đ. Macinija, ideje francuske revolucije, teorija o Ugovoru između vladara i naroda od Ž. Ž. Rusoa, učenje slovenofila o jedinstvu Slovena, koncept o hrvatskoj državi kao »predzidu hrišćanstva« (antemurale christianitatis), načelo narodnosti u interpretaciji Napoleona III i divinizacija hrvatskog naroda izražena kroz uverenje o istorijskoj misiji Hrvata. U drugom poglavlju: Nakon ilirizma (15—34), prikazane su prilike u kojima je nikla pravaška ideja govoreći o razvoju ideje o jedinstvu i sveukupnosti hrvatskog naroda (pankroatizam), autor se osvrće na faze kroz koje je prolazila ova ideja. Kada govori o ilirizmu, pisac pravilno uočava i ističe njegova dva aspekta: kulturnu jugoslovensku ideologiju i politički kroatizam. Ocenjujući značaj ilirizma za ideologiju pravaštva, pisac s pravom dovodi u vezu ova dva fenomena, ali tvrdnja da je ilirizam doživio vrhunac i pad 1848. godine čini nam se nedovoljno ubedljiva, jer, kao što je poznato, naredbom austrijskog imperatora Ferdinanda V 11. januara 1843. zabranjeno je ilirsko ime i svi amblemi ilirizma. Jedino je hrvatski jezik ovom naredbom i dalje uživao zaštitu, kao i municipalna prava Hrvatske, koja je car zajemčio. Tačnije rečeno, ilirizam doživljava kulminaciju uoči revolucionarnih gibanja 1848. godine. Stavljanjem ilirskog pokreta van zakona, zadat je udarac kako njegovim protagonistima, tako i sledbenicima. Karakterističan primer predstavlja u tom smislu vojna granica u kojoj je nakon 1843. vladalo potpuno političko mrtvilo. Slično stanje vladalo je i u Provincijalu. Istini za volju, koncepcija ilirstva postala je za vreme revolucije 1848/49. znatno jasnija i misaono već uobličena, ali je, s druge strane, izgubila vitalizam i nije znatnije uticala na razvitak političkih odnosa. Primera radi, 1848. u Hrvatskoj se najuži krug sledbenika ilirstva, tzv. hrvatska levica, sastoji od svega nekoliko iliraca sa D. Kušlanom na čelu.

Treće poglavlje: Prva cjelovita formulacija pravaškog nauka (35—53) analizira društvene i spoljno-političke prilike u kojima se odvijao proces konstituisanja pravaške ideologije. Pisac iscrpno prikazuje sukob između pravaša, u prvom redu A. Starčevića i habsburske dinastije, koji je simbolizovao sukob dva načela: načela narodnosti i načela legitimizma.

U četvrtom poglavlju, Prve neposredne poruke nakon uvođenja ustavnosti (55—72), ocenjena je aktivnost pravaša u pravcu izgradnje nezavisne hrvatske države: Kvaternikov pogled izražen u knjizi »La Cro-

atie« i diplomatska aktivnost kod Napoleona III. Koncepcija Kvaternika sadržavala je u sebi sledeće elemente: uključivanje u diplomatske poteze velikih sila i pomoću njih u povoljnim okolnostima tražiti sve raspoložive posibile za realizaciju ideje nezavisne države, dosledan antimadžarski stav (u Starčevićevom slučaju antiaustrijski stav), elastičan odnos prema Austriji (u Starčevićevom konceptu prema Ugarskoj) u nastojanju da je uveri u neophodnost saradnje sa Hrvatima. Jednom rečju, Kvaternik je već samim tim zapao u pogreške, koje će ga odvesti do Rakovice.

Peto poglavlje, Na hrvatskom saboru 1861. (73—99), posvećeno je analizi pravaške aktivnosti u vreme zasedanja sabora. Autor ukazuje na kruto dogmatsko držanje pravaša, što pokazuje da se nisu snalazili u složenim prilikama koje su vladale u Monarhiji. Sasvim ispravno ističe se da je držanje hrvatskog sabora u raspravi o odnosima prema Beču imalo značajnu ulogu u širenju nacionalne svesti u hrvatskom narodu, ali je, s druge strane, sa stanovišta političke prakse bilo pogrešno: beskompromisnim držanjem prema bečkom dvoru Hrvati su omogućili Mađarima da se sporazumeju s vladarem na osnovu Ugarske pragmatičke sankcije, na čijim je osnovama sklopljena Austrougarska nagodba. Nagodbom od 1867. godine Habsburška Monarhija pretvorena je u dualističku državu u kojoj je sva vlast bila podeljena između austro-nemačke buržoazije i veleposedničke mađarske aristokratije. Na taj način u Monarhiji su stvoreni uslovi za razvitak dvaju nacionalizama, velikoaustrijskog i mađarskog, dok je slovenskim narodima, kao jedina mogućnost, preostalo da se prilagođavaju stanju nastalom sklapanjem Nagodbe 1867. godine.

Nagoveštaje je uskoro sledila surova stvarnost. Prepuštajući Mađarima da se nagode sa Hrvatima, bečki dvor je dao pristanak da Mađarska sistemom ugovora obezbedi punu ekonomsku i političku vlast nad Hrvatima, što će Nagodbom iz 1868. godine biti i zvanično potvrđeno. Ocenjujući posledice pravaške aktivnosti u vreme održavanja sabora 1861. godine, autor je ispravno ocenio da je pravaška aktivnost, usmerena u pravcu borbe za nezavisnu i savremenu građansku hrvatsku državu, bila vođena argumentima preživelog hrvatskog državno-istorijskog prava.

U šestom poglavlju, Razvoj Kvaternikovih shvaćanja u prvoj polovici šezdesetih godina (101—117), prikazana je geneza Kvaternikove ideje, a karakteriše je, između ostalog: negativan stav prema lirizmu u kome je video samo »puku sanjariju«, a naročito prema ideji jugoslovenstva, o kojoj se slično izražavao. Ideju hrvatstva uzdizao je do apsoluta, pretpostavljajući je austroslavizmu. Slično je mišljenje imao o Srbima, neopravdano ih optužujući za vinovnike nedaća u kojima se nalazio hrvatski narod. Na liniji konsekventnog antisrbizma omalovažavao je srpsko ime i sve što je bilo s njim u vezi. U suštini, Kvaternikovi stavovi bili su puni konfuzije i nedoslednosti, što je autor sasvim dokumentovano pokazao. Kao ideolog sitne buržoazije, Kvaternik je zagovarao ekonomsko i kulturno vođstvo aristokratije, što dokazuje da je njegova ideologija bila opterećena brojnim zabudama.

Sedmo poglavlje: Pravaška ideologija za sklapanja Austro-ugarske nagodbe (119—140) analizira odnose pravaša prema nagodbenjačkoj politici, a karakteriše ga negativan stav prema Nagodbi, što ih je dovelo u sukob sa unionistima. Ostajući veran ideji jedinstvenog hrvatskog naroda, Starčević je bio konsekventan u jednom: uprostio je politički život u Hrvatskoj, negirajući podjelu Hrvata na stranačkoj osnovi, čime je prevideo najosnovnije zakone političkog razvitka. On je u Hrvatskoj video samo dva antipoda: a) celokupan hrvatski narod i b) činovništvo, u kome je video najveće zlo za svoj narod. Govoreći o spremnosti Austrije da pomogne napore Srbije u akciji za dobijanje gradova, u kojima je bila turska posada, pisac ispravno ocenjuje motive kojima se rukovodio Beč (s. 136). Ovu tačnu tvrdnju mi bismo upotpunili činjenicom da je ovakvo držanje Austrije bilo motivisano strahom od revolucionarnih gibanja na Balkanu, jer su joj još uvek bile u sećanju revolucionarne godine 1848—49. Stoga je njoj bilo od životne važnosti potrebno mirno stanje na njenim granicama, jer je opravdano strahovala od povezivanja Srbije i Južnih Slovena u Monarhiji, čime bi bio doveden u pitanje integritet Monarhije. To je vreme aktivnosti Ujedinjene omladine srpske, pokušaja Bugara i izvesnih krugova u Srbiji da stvore tzv. jugoslovensko carstvo.

Izgradnja klasičnog oblika pravaške ideologije i propagande, naslov je osmog poglavlja (141—166), u kojem je prikazana uloga pravaškog lista »Hervata« u vreme sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. značaj brošure »Pisma Mađarolacah« u širenju kulta A. Starčevića, Starčevićev stav prema bogatijem građanstvu i krupnom veleposedništvu — u kome je video »kaputaše« vinovnika teškog stanja u Hrvatskoj. Kao ideolog malog građanstva, Starčević je strahovao od proletarizacije sloja čiji je bio ideolog, što je klasičan primer malograđanskog shvatanja društvenih pojava.

U devetom poglavlju Pravaška »sekt« oko Hervatske uoči Rakovice (167—193) prikazani su uzroci i motivi Kvaternikove odluke o dizanju ustanka u Rakovici, iz čega se vide sve zablude kojima je Kvaternik platio danak. Vezujući sudbinu svoga naroda za politiku Napoleona III, u čiju se pomoć uzdao, Kvaternik je pogrešno ocenio situaciju. Pored toga, on nije uočavao uzroke i poreklo prilika koje su vladale u Hrvatskoj: katoličko i pravoslavno stanovništvo, nalazeći se pod snažnim uticajem sveštenstva, nije bilo u stanju da shvati pravo značenje ustanka. Graničari tradicionalno odani Monarhiji, pod snažnim uticajem viših oficira i bogatijeg građanstva, ostali su uglavnom ravnodušni prema ustanku. Dakle, u nazočnosti ćudljivog naroda Kvaternikov je pokušaj bio glas vapijućeg u pustinji. Njegova tragedija pokazuje da je u vreme sistematskog otpora prema dualizmu došla do izražaja totalna nemogućnost i neostvarljivost bilo kakvog pokušaja za rušenje tog sistema.

Deseto poglavlje, Početak »velikog doba« pravaštvo (195—222), analizira uzroke koji su doveli do političke i ekonomske krize sedamdesetih godina prošlog stoleća i do revizije Nagodbe 1873. Prikazan je način na koji je Starčevićeva ideologija zaokružena u jednu sistematsku celinu, a karakteriše je sledeće: neprijateljski stav prema Austriji, po-

žitivan sud o Turskoj i s tim u vezi glorifikacija bosansko-muslimanskog plemstva, negacija Srba i osuda politike Francuske i Rusije prema Balkanu. Istovremeno, to je vreme ekspanzije pravaštva (80-te godine XIX st.), što predstavlja reakciju na Mažuranićevu vladavinu, kojom je inagurirana politika nagodbenjačkog kursa. Značajnu ulogu u tim zbivanjima igrao je list »Sloboda«, organ pravaša.

U jedanaestom poglavlju: Vrhunac pravaškog pokreta (223—252) prikazana je i ocenjena aktivnost pravaša u periodu kulminacije njihove ideologije, sukob s režimom Kuena Hedervarija, promene u tretiranju srpske problematike, kao i odnos pravaša prema politici Srbije.

Dvanaesto poglavlje: Nastanak »modernog« pravaštva (253—281) analizira Starčevićev odnos prema krupnoj buržoaziji u kojoj je gledao uzročnika teškog stanja širokih masa, izazvanog proletarizacijom. Prikazani su uzroci i posledice uspona Frankove struje, koja je predstavljala negaciju Starčevićeve ideje čistog pravaštva i, kao takva, ona je predstavljala suprotnost pravaškoj ideji, što će kasnije i doći do punog izražaja.

U trinaestom poglavlju pod naslovom Raskol (283—309), prikazani su uslovi u kojima se vršila diferencijacija u redovima pravaša u Dalmaciji. Rezultat toga procesa bile su tri pravaške struje u ovoj pokrajini: 1) struja I. Prodana, koja se kretala u sredini između stavova A. Starčevića i M. Pavlinovića, koji su se nalazili u odnosu pro et contra, a karakteriše je čvrsta povezanost hrvatstva s katolicizmom, težnja za ujedinjenjem hrvatskih zemalja pod žezlom krune Habsburga; 2) struja F. Supila, koja predstavlja varijantu čistog pravaštva adaptiranog prilikama u Dalmaciji, i 3) struja J. Bjankinija, koja predstavlja sintezu koncepta Supilove i Prodane struje. Kada govori o Pavlinovićevom uticaju na razvitak političkog života u Dalmaciji, autor s pravom ističe razlike u njegovim pogledima, koji su predstavljali isključivo klerikalnu koncepciju, i pogledima grupe I. Prodana, koje karakteriše blaži stav prema društvenim pitanjima. Ovu, u osnovi ispravnu, ocenu dopunili bismo konstatacijom da je Pavlinovićev klerikalizam u suštini bio ultramontanizam, jer se oslanjao na Rimsku kuriju. Potvrđuje to, između ostalog, i podatak da je Pavlinović odigrao značajnu ulogu u akciji prikupljanja priloga u čast pape Pija IX i u organizovanju hodočašća dalmatinskih rimokatolika u Rim. Pored toga, mišljenja smo da je autor mogao još jasnije istaći razlike između klerikalizma M. Pavlinovića i M. Klaića, jer je ovaj poslednji odigrao znatno važniju ulogu u političkom životu Dalmacije nego što se to može videti iz dosadašnje literature. Ističemo to stoga što je M. Klaić bio inicijator zbližavanja dalmatinskih pravoslavnih i katolika, pa mu iz tih razloga pripada znatno veća pažnja nego što je to učinjeno u dosadašnjim radovima. Nasuprot njemu, Pavlinovićevo uloga bila je negativna ako se posmatra sa stanovišta ideje o zbližavanju i ujedinjenju naših naroda, jer je Pavlinović često ispoljavao crte uskoverskog ekskluzivizma, koji je isključivao mogućnost saradnje između Srba i Hrvata, u užem, odnosno naših naroda u širem smislu

te reči. U poslednje vreme istoriografija ispoljava znatno veću spremnost da probleme dalmatinske prošlosti prikaže znatno svestranije, u čemu je već postigla solidne rezultate.¹⁾

Četrnaesto poglavlje: Razvoj pravaštva za pojave »novoga kursa« (311—336) predstavlja iscrpan osvrt na prilike u kojima se oblikovala politika zbližavanja Srba i Hrvata, koja je našla izraza u stvaranju koalicije, stav pravaša prema njoj i promene koje doživljava njihova ideologija.

U petnaestom poglavlju: Velikoaustrijska frankovština i pojava Starčevićanske struje (337—366) autor je detaljno prikazao Frankove napore sračunate na pretvaranje Stranke prava u režimsku stranku; diferencijaciju među pravašima i pojavu starčevićanstva: aktivnost katoličke hijerarhije u Bosni s biskupom J. Šadlerom na čelu, kao i politiku preferiranja klerikalnih krugova od strane režima.

Šesnaesto poglavlje »Povratak« Anti Starčeviću (367—386) prikazuje držanje pojedinih grupa u okviru pravaštva prema aneksiji BiH, ulogu Mile Starčevića u sastavljanju pravaškog programa u duhu Ante Starčevića, kao i njenu ulogu u pokušajima da se neutrališe prorežimska aktivnost Frankove struje.

U poslednjem, sedamnaestom poglavlju: Među dvije skrajnosti (387—416) dat je osvrt na kolebanje koja je ispoljavala Pravaška stranka; stav prema jugoslovenstvu i balkanskim narodima, aktivnost pravaša za vreme prvog svetskog rata i uloga onog dela pravaške stranke koji je ispoljavao aktivnost u stvaranju jugoslovenske države: A. Trumbić, F. Supilo i drugi.

Zaključak (417—429) predstavlja preglednu sintezu svega onoga što je dato u studiji. Autor je u ovome delu dao niz jasnih ocena značajnijih događaja i procesa u razvitku pravaške ideologije. Ono što ovoj knjizi daje karakter solidnog naučnog dela jeste, između ostalog, i znatan broj likovnih priloga i karta razvitka pravaške ideologije.

Rezimiramo li naše izlaganje, moramo izvući zaključak o vrednosti ove studije, koja je svestrano zahvatila i objasnila bitne probleme pravaštva. Izvesne naše ograde i dopune ne umanjuju ranije izrečeni sud o knjizi, koju bi trebalo da pročita svako ko se interesuje za probleme novije hrvatske prošlosti.

¹⁾ R. Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji — politika Narodne stranke 1860—1880. Sarajevo 1968. godine

— K. Milutinović, Vojvodina i dalmacija 1760—1910, N. Sad 1972, 443.